

DANUTA ŚNIEGOWSKA

UWAGI NA TEMAT USŁUG DLA ROLNICTWA

I. USŁUGI DLA ROLNICTWA W KOMPLEKSIE ŻYWNOŚCIOWYM

Przedstawione uwagi o usługach produkcyjno-handlowych dla rolnictwa nawiązują do gospodarki żywnościowej jako układu kompleksowego oraz do związków produkcji rolnej z gospodarką regionu. Postępujący rozwój gospodarki wymaga ciągłego doskonalenia form kierowania. W okresie stosunkowo prostej struktury gospodarki wystarczyły resortowe kryteria w podejmowaniu decyzji, powiązania międzygałęziowe odgrywały znacznie mniejszą rolę niż obserwujemy to aktualnie w gospodarce polskiej.

Zwiększające się międzygałęziowe przepływy dóbr materialnych i usług oraz zakres powiązań wewnętrznych wymagają zintegrowania dotychczasowego układu branżowego gospodarki w układy kompleksowe. Jako kompleks (inaczej mówiąc podsystem gospodarki) wyodrębnia się takie sfery działalności gospodarczej, które mają istotne znaczenie w całej gospodarce. Gałęzie produkcyjne wchodzące w skład kompleksu powinny również mieć wyższy stopień wzajemnych powiązań międzygałęziowych niż z gałęziami spoza kompleksu. Gospodarka żywnościowa należy do takich dziedzin działalności gospodarczej, które spełniają wymienione wyżej warunki. Żywność, a więc produkt finalny kompleksu żywnościowego (według danych z 1973 r.) stanowi w Polsce 35,71% ogólnej wartości spożycia. Wiadomo również, że dochodowa elastyczność popytu na żywność w Polsce jest wysoka i wykazuje (w odróżnieniu od innych krajów gospodarczo rozwiniętych) tendencję rosnącą. Przyjmując za prawdziwą tezę, że wszystko, co społeczeństwo produkuje ostatecznie znajduje wyraz w spożyciu (a wytwarzanie środków produkcji jest pierwszą fazą produkcji dóbr konsumpcyjnych) można stwierdzić, że żywność stanowi w przybliżeniu 35% produkcji finalnej całego społeczeństwa¹.

Żywność produkuje rolnictwo i przemysł spożywczy. Ten ostatni jest głównym producentem żywności w takiej postaci, w jakiej jest ona do-

¹ A. Woś, *Związki rolnictwa z gospodarką narodową*, Warszawa 1975, s. 218.

starczana dla zaspokojenia popytu konsumpcyjnego ludności. Rolnictwo w coraz większym stopniu produkuje surowce dla przemysłu spożywczego. W Polsce dla zaspokojenia popytu konsumpcyjnego dostarcza się bezpośrednio z rolnictwa (poza, malejącym zresztą, spożyciem naturalnym ludności rolniczej) tylko część owoców i warzyw oraz ziemniaków w stanie nie przetworzonym. Produkty te często przechodzą jednak fazy uszlachetniająco-przygotowawcze. Dzięki rozwijającemu się przechowalnictwu wydłuża się również okres spożywania wielu artykułów żywnościowych sezonowo produkowanych przez rolnictwo. Występujące silne powiązania produkcyjne między przemysłem spożywczym a rolnictwem stanowią trzon kompleksu żywnościowego.

Uważamy — podobnie jak T. Hunek² — iż kompleks żywnościowy składa się z dwóch podstawowych gałęzi: rolnictwa i przemysłu spożywczego, z gałęzi współpracujących z rolnictwem i przemysłem spożywczym oraz z obrotu rolnego i usług. A. Woś³ nie wyodrębnia usług produkcyjnych twierdząc, że mieszczą się *one* w wymienionych gałęziach sfery produkcji materialnej i najczęściej są razem ewidencjonowane w jednym strumieniu dóbr materialnych i usług produkcyjnych. Przechodząc jednak z rozważań teoretycznych do sfery konkretnego kierowania gospodarką (pomijając instytucjonalny podział kompetencji), a więc do decyzji w ramach zarządzania, jak i planowania w kompleksie żywnościowym, należy usługi — szczególnie usługi dla rolnictwa — na tyle wyeksponować, aby znalazły w kompleksie odpowiednie do swoich funkcji miejsce.

Waga usług dla rolnictwa wynika z dwóch przesłanek. Obserwuje się powszechnie, że tempo wzrostu produkcji rolnej jest znacznie niższe niż tempo wzrostu produkcji przemysłowej. Istnieje więc potrzeba szczególnie starannego oddziaływania na rolnictwo z zewnątrz w celu przyspieszenia wzrostu produkcji rolnej. Rolnictwo nasze charakteryzuje się dużym stopniem rozdrobnienia — wynika stąd określone zapotrzebowanie na pośrednictwo (w formie usługowej) między rolnictwem a gałęziami z nim współpracującymi. Aktualny poziom wydajności produkcyjnej rolnictwa wskazuje na tkwiące tam jeszcze rezerwy. Usługi mogą więc spełniać istotną rolę w przyspieszeniu wzrostu wydajności produkcji rolnej (mierzonej produkcją z 1 ha). Usługi dla rolnictwa zajmują określone miejsce w powiązaniach zewnętrznych rolnictwa.

Powiązania zewnętrzne rolnictwa obejmują:

- a) całokształt dostaw materiałów i narzędzi do produkcji rolnej,
 - b) mechanizację rolnictwa, opiekę weterynaryjną i agrotechniczną,
 - c) tradycyjnie rozumiane usługi produkcyjne wraz z budownictwem,
- oraz

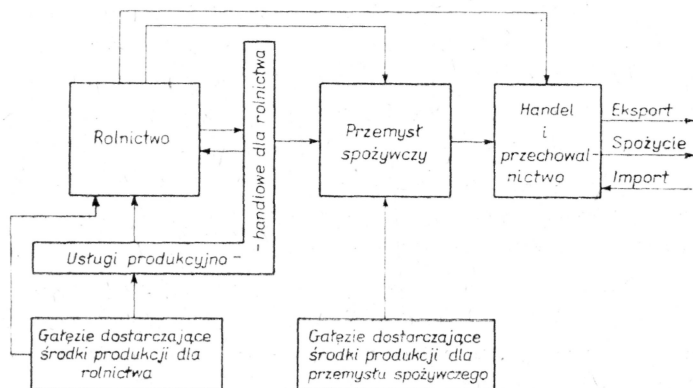
² T. Hunek, *Kształtowanie się kompleksu gospodarki żywnościowej w Polsce*, Ekonomista 1973, 3.

³ A. Woś, op. cit., s. 217.

d) skup produktów pochodzenia rolniczego wraz z przekazaniem ich do przemysłu spożywczego lub bezpośrednio na rynek konsumpcyjny (w tym na eksport).

Usługi transportowe dla rolnictwa występują razem z dostawą części środków do produkcji rolniczej oraz z odbiorem efektów produkcji rolnictwa.

Rozpatrywanie usług produkcyjnych dla rolnictwa w ramach całości kształtu powiązań zewnętrznych rolnictwa wynika również z wzajemnych związków komplementarnych lub substytucyjnych. Komplementarność polega tu na wywołaniu zapotrzebowania na określoną usługę np. konserwacji lub naprawy na skutek zakupu sprzętu rolniczego albo potrzebę przewozu i wysiania w związku z zakupem określonej partii nawozów mineralnych. Substytucyjność może odzwierciedlać się np. w rezygnacji z usługi mechanizacji produkcji rolnej na skutek zakupu przez rolnictwo określonych maszyn. Wydaje się, że dotychczasowe ujmowanie usług w układzie branżowym⁴ (a nawet w postaci poziomych powiązań indywidualnie dla określonej gałęzi przemysłu spożywczego z bazą surowcową — rolnictwem) nie odpowiada wymogom wynikającym z kompleksowego traktowania całej gospodarki żywnościowej.

Schemat głównych kierunków przepływu dóbr materialnych i usług w kompleksie żywnościowym

Źródło: opracowanie własne

Rozmiary i strukturę usług dla rolnictwa należy wiązać bezpośrednio z produkcją rolną. Wielkość i struktura produkcji rolnej powinna wykazywać zgodność z potencjałem produkcyjnym przemysłu spożywczego. Tak więc rolnictwo i przemysł spożywczy jako gałęzie „pierwotne” kompleksu żywnościowego zaspokajają popyt społeczeństwa na żywność. Dla ściślejszego przedstawienia miejsca i roli usług produkcyjno-handlowych

⁴ Przewodzą w tym zakresie opracowania z serii rynku wiejskiego Spółdzielczego Instytutu Badawczego.

dla rolnictwa posłużono się schematem. Przedstawione na nim główne kierunki powiązań w kompleksie żywnościowym eksponują usługi produkcyjno-handlowe dla rolnictwa w taki sposób, aby wskazać na ich wielostronne pośrednictwo. Umożliwiają one przepływ dóbr niezbędnych dla realizacji procesów produkcyjnych w rolnictwie i przemyśle spożywczym oraz bezpośrednio uczestniczą w procesie produkcyjnym rolnictwa. Dla badania ilościowych związków „rolnictwo — usługi” mogą służyć materiały pochodzące z tablic nakładów i wyników⁵ produkcji rolnej. Potrzeba rozpatrywania usług dla rolnictwa w nawiązaniu do całokształtu jego zadań produkcyjnych (w kompleksie żywnościowym) jeszcze wyraźniej uwidocznia się w ujęciu mikroekonomicznym. To ujęcie kompleksu żywnościowego należy rozpatrywać w ramach regionalnych powiązań gospodarki.

II. USŁUGI PRODUKCYJNO-HANDLOWE DLA ROLNICTWA W REGIONIE

Region należy rozumieć jako obiekt rzeczywistości gospodarczej. Najczęściej kojarzy się on z krainą geograficzną, wspartą historycznymi aspektami kształtowania się struktur przestrzennych. Dla celów kierowania gospodarką byłoby wskazane, aby granice regionu pokrywały się z granicami jednostek administracyjnych. Można by wówczas korzystać z ewidencji statystycznej, prowadzonej przez GUS w układzie administracyjno-terenowym, również dla badań regionalnych. Należy jednak zdawać sobie sprawę z istotnych różnic wynikających z teoretycznego punktu widzenia przyjętego za podstawę podziału, azyli region jako obiekt rzeczywistości gospodarczej i region jako narzędzie planowania;⁶ W kierowaniu gospodarką, region będzie nawiązywał do podziału administracyjnego. Nie wnikając w rozległość powierzchni regionu (czy obejmuje on jedną, czy więcej jednostek administracji terenowej) przyjmujemy, że jest to określony obszar, którego wyodrębnienie nie koliduje z układem administracyjno-terenowym kraju.

Rolnictwo jest działem gospodarki narodowej ściśle związanej z regionem. Wynika to z określonego stopnia związania produkcji rolnej z warunkami naturalnymi i społeczno-ekonomicznymi określonego obszaru. Związanie z warunkami naturalnymi następuje przez użytki rolne (wraz z ich zasobnością naturalną), warunki wodne, klimatyczne itp. Również wpływ poziomu społeczno-ekonomicznego regionu na poziom produkcji rolnej jest ewidentny. W Polsce od wielu lat obserwuje się, że duże zapotrzebowanie na usługi kółek rolniczych, jak i wysoką sprzedaż sprzętu zmechanizowanego na 100 ha użytków rolnych dla gospodarki

⁵ B. Szybisz, *Wstęp do statystyki przepływów międzygałęziowych*, Warszawa 1969.

⁶ S. M. Zawadzki, *Podstawy planowania regionalnego*, Warszawa 1969.

indywidualnej występuje w tych województwach, gdzie ogólny stopień uprzemysłowienia jest duży⁷.

Podaż usług produkcyjno-handlowych dla rolnictwa w regionie, dostosowana do zgłaszanego popytu, przesądza o znacznym zróżnicowaniu tych usług w poszczególnych regionach. Wynika to nie tylko z dużego zróżnicowania poziomu gospodarki rolnej w poszczególnych regionach, ale również ze zróżnicowanego przestrzennie potencjału przetwórczego przemysłu spożywczego. Wśród czynników wpływających na popyt na usługi dla rolnictwa w regionie można wyodrębnić dwie główne grupy: czynniki popytu ściśle związane z poziomem rolnictwa oraz pochodzące spoza rolnictwa. Do pierwszej grupy zaliczono: wielkość i strukturę produkcji rolnej i poziom towarowości produkcji rolnej, stopień rozdrobnienia gospodarstw rolnych oraz zróżnicowanie przestrzenne produkcji w regionie. Do drugiej grupy zaliczono: poziom gospodarki regionu (w tym zdolności produkcyjne i rozmieszczenie przemysłu spożywczego) oraz układ przestrzennego zagospodarowania tego obszaru.

Wyższy poziom popytu na usługi dla rolnictwa, wynikający bezpośrednio ze stanu produkcji rolnej obserwuje się wyraźnie w gospodarstwach o wysokiej wydajności z 1 hektara użytków rolnych z tym, że popyt na usługi rośnie szybciej niż wydajność z hektara. O rodzajach usług przesądza struktura produkcji rolnej i wiąże się to ze stopniem specjalizacji i koncentracji produkcji rolnej. Gospodarstwa prowadzące produkcję ukierunkowaną są zwykle na wyższym poziomie zagospodarowania, pobudzając przez to popyt na określone usługi. Równocześnie mają one ekonomicznie uzasadnioną podstawę do zakupu we własnym zakresie potrzebnego zestawu maszyn, to jednak może, a nie musi wpływać konkurencyjnie na rozmiary usług mechanizacyjnych. Popyt na sprzęt mechaniczny wzrasta w przypadku dużej koncentracji produkcji. O poziomie koncentracji produkcji rolnej przesądza stopień rozdrobnienia ziemi. Wysoka towarowość określa przede wszystkim popyt na usługi handlowe w zakresie skupu, natomiast struktura produkcji towarowej wpływa na formy ich realizacji. Rozmieszczenie określonej produkcji rolnej w regionie lokalizuje konkretny popyt na usługi produkcyjno-handlowe dla rolnictwa.

Czynniki wpływające na popyt na usługi dla rolnictwa w regionie, wynikające z ogólnego stanu przestrzennego zróżnicowania zagospodarowania regionu można opisać za pomocą przykładu. Wysoki np. poziom produkcji przemysłowej w regionie oraz dobrze rozwinięta działalność ogólnogospodarcza koncentruje siłę roboczą poza rolnictwem. Zwiększenie atrakcyjności pracy rolnika może wówczas nastąpić między innymi przez zwiększenie usług dla rolnictwa w regionie. Korzystanie bowiem z usług zmniejsza bezpośrednio nakłady pracy rolnika.

¹ A. Kaczor, *Czynniki kształtujące popyt na sprzęt rolniczy*. Warszawa 1974, s. 165.

Koncentracja zaś przemysłu spożywczego w regionie zwiększa towarowość rolnictwa, a to pobudza popyt na określone usługi. Poza tym usługi dla rolnictwa spełniają szereg innych funkcji, bardzo istotnych dla rozwoju rolnictwa. Rozległy zasięg usług dla rolnictwa przyczynia się do przyspieszenia jego modernizacji (przykładem to uprawy zblokowane, lepsza uprawa ziemi, prawidłowe jej wykorzystanie). Usługi dla rolnictwa podnoszą wydajność produkcji rolnej oraz oddziałują w znacznej mierze na realizację preferowanych przez państwo kierunków rozwoju, również w nie uspołecznionej części produkcji rolnej⁸.

Zróźnicowanie przestrzenne zaopatrzenia rolnictwa w usługi produkcyjne w Polsce jest bardzo wyraźne. Szczególnie silnie występuje zróźnicowanie zaopatrzenia w usługi gospodarki indywidualnej w poszczególnych regionach. Opierając się na statystyce GUS dokonano porównania wartości sprzedanych usług produkcyjnych dla rolnictwa (na 1 ha użytków rolnych) w poszczególnych makroregionach. Posłużono się tutaj nowym układem administracyjnym Polski (49 województw), a dla jasności porównań dokonano grupowań w układzie makroregionalnym⁹.

W części zachodniej Polski sprzedaż usług produkcyjnych na 1 ha użytków rolnych przekracza 2 tys. zł zaś w części wschodniej wynosi

Tabela 1

Sprzedane usługi produkcyjne na 1 ha użytków rolnych w 1975 r. (bieżące ceny realizacji)

Makroregiony planistyczne	Usługi produkcyjne w zł na 1 ha użytków rolnych			
	ogółem	w tym gospodarstwa indywidualne	w tym rolnicze	
			ogółem	w tym gospodarstwa indywidualne
Polska	1771	951	462	422
Makroregion:				
środkowy	1744	1014	447	387
północno-wschodni	1186	589	319	264
północny	2330	1109	510	595
południowy	1768	1003	462	443
południowo-wschodni	1410	835	359	320
środkowo-wschodni	1343	748	442	378
środkowo-zachodni	2200	1286	597	579
południowo-zachodni	2168	1155	546	557

Źródło: Obliczenie własne danych GUS: Rocznik Statystyczny 1976, s. 287 tabl. 105/424 oraz Rocznik Statystyczny Województw s. 206 tabl. 15/58, s. 150-164 tabl. 1 /44.

⁸ B. Strużek, *Usługi a kooperacja produkcyjna w rolnictwie*, Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy 1968 nr 2, s. 33.

⁹ Po nowym podziale administracyjnym kraju dokonano pogrupowań województw dla celów planistycznych w makroregiony. Wyodrębniono ich osiem.

poniżej 1,5 tys. zł. Rozrzut w ujęciu wojewódzkim jest jeszcze większy i przekracza 2,8 tys. zł w województwie toruńskim, a dochodzące do zaledwie 660 zł w województwie ciechanowskim. W zakresie usług rolniczych korzystniejsza jest również sytuacja na zachodzie Polski, zaś w makroregionach wschodnich z ledwością sięga 60% poziomu zachodniego. Brak danych o wielkości produkcji globalnej rolnictwa w układzie przestrzennym uniemożliwia ocenę, na ile wielkość sprzedanych usług produkcyjnych w poszczególnych makroregionach pokrywa się w analogiczny sposób z udziałem tych jednostek w efektach produkcyjnych rolnictwa. Wydaje się, że tak silne zróżnicowanie poziomu zaopatrzenia rolnictwa w usługi, zwłaszcza gospodarki indywidualnej, może być przyczyną niższej wydajności produkcji rolnej w poszczególnych jednostkach.

Ujęcie ilościowe zapotrzebowania rolnictwa na usługi produkcyjno-handlowe w regionie, zarówno w analizie jak i planowaniu regionalnym powinno obejmować zbiór wielokierunkowych powiązań. Regionalne ujęcie produkcji rolnej w całym kompleksie żywnościowym powinno charakteryzować się znacznym stopniem dezagregacji. Powiązania wewnętrzne i zewnętrzne w samym rolnictwie muszą być tak pogrupowane, aby umożliwiały nawiązanie z układem branżowym zarówno przemysłu spożywczego, jak i gałęzi innych przemysłów i jednostek usługowych, obsługujących proces produkcji rolnej. Stawia to określone wymagania metodyczne. Do tego celu można wykorzystać regionalne tablice nakładów i wyników produkcji rolnej, z których jednoznacznie wynika wielkość, struktura i kierunki zapotrzebowania na usługi produkcyjno-handlowe dostosowane do określonej wielkości i struktury produkcji rolnej regionu.

III. RODZAJE USŁUG PRODUKCYJNO-HANDLOWYCH DLA ROLNICTWA

Przy podziale usług produkcyjno-handlowych dla rolnictwa przyjęto dwa punkty widzenia. Pierwszy traktuje usługi dla rolnictwa w nawiązaniu do źródła ich powstania, a więc wskazuje na ich zakres. Drugi natomiast wyróżnia formy realizacji usług dla rolnictwa.

1) Pierwszy punkt widzenia wiąże się ściśle z umiejscowieniem usługi, to znaczy, czy dotyczy ona bezpośrednio procesu produkcji rolnej, czy pomaga również w dalszych fazach produkcyjnych kompleksu żywnościowego. Podział ten nawiązuje do regionalnych powiązań wewnętrznych i zewnętrznych produkcji rolnej, ujętych w ramy tablicy nakładów i wyników¹⁰. Usługi umożliwiające bezpośredni proces produkcyjny są ujęte w układzie pionowym tablicy, tj. jako część nakładów dla każdej z grup produktów. Zalicza się tutaj zaopatrzenie rolnictwa w niezbędne środki produkcji jak: pasze treściwe, nawozy mineralne, środki ochrony roślin

¹⁰ D. Śniegowska, *Uwagi o powiązaniach wewnętrznych i zewnętrznych produkcji rolnej w regionie. Prace z zakresu badań regionalnych*, Zeszyty Naukowe WSE Poznań 1972 nr 43, s. 131 - 143.

i kwalifikowane nasiona, jak również maszyny, narzędzia rolnicze i artykuły budowlane. Wreszcie do nakładów zalicza się również usługi mechanizacyjne, transportowe, chemizacyjne, budowlane i weterynaryjno-agrotechniczne. Usługi wynikające z dalszych faz procesów gospodarczych w komplecie żywnościowym (ale dotyczące pośrednictwa rolnictwo-odbiorcy produktów rolnych) znajdują w tabeli odzwierciedlenie w poziomym zapisie rozdysponowania poszczególnych grup produktów. Grupę tych usług reprezentują usługi polegające przede wszystkim na skupie od rolników produktów rolnych i przekazaniu ich do dalszego przetworstwa. Usługi obejmujące odbiór znacznej części produkcji końcowej rolnictwa wiążą się z układem branżowym przemysłu spożywczego.

2) Rozpatrując usługi produkcyjno-handlowe dla rolnictwa z punktu widzenia form ich realizacji wyróżnić można: a) usługi typu pośrednictwa handlowego (między rolnictwem a gałęziami przemysłowymi pracującymi na surowcach pochodzenia rolniczego lub gałęziami dostarczającymi rolnictwu środków do produkcji rolnej oraz ostatecznymi odbiorcami produktów rolnych nie przetworzonych), b) usługi bezpośrednie (powszechnie określone jako usługi produkcyjne dla rolnictwa), obejmujące mechanizację produkcji rolnej, usługi budowlane oraz tradycyjnie rozumiane usługi (a wśród nich konserwację i naprawę maszyn i urządzeń).

ad a) Realizacja usług pośrednictwa handlowego może mieć formę jedno- lub wielostopniową.

Forma jednostopniowa polega na bezpośrednim odbiorze z gospodarstwa rolnego produktów rolnych i dostarczeniu ich do statecznego odbiorcy lub na bezpośredniej dostawie do gospodarstw określonej partii materiałów do produkcji rolnej z jednostki przemysłu współpracującego z rolnictwem. Odbiór z gospodarstwa z przeznaczeniem bezpośrednim dla ostatecznego odbiorcy oznacza zakup przez usługodawcę określonych produktów rolnych i przetransportowaniu ich (bez przeładunku) do przemysłu spożywczego lub na rynek konsumpcyjny. Jednostopniowa forma usługi w swoim założeniu zapewnia znaczną oszczędność czasu rolników oraz zmniejsza uciążliwość transakcji kupna-sprzedaży. Dzieje się to dzięki angażowaniu w tę usługę transportu usługodawcy (to znaczy transportu zewnętrznego spoza rolnictwa). Warunkiem atrakcyjności takiej formy usługi handlowej dla rolników jest odpowiednio niska cena tej usługi oraz możliwość całkowitego załatwienia formalności sprzedaży-kupna na terenie gospodarstw rolnych. W przeciwnym razie rolnicy rezygnują z takiej formy usługi. Duże gospodarstwa same zajmują się, z pominięciem jednostek usługowych, dostawą do ostatecznego odbiorcy, będą jednak musiały wtedy dysponować określonym potencjałem transportowym i zmuszone będą do tego angażować określoną ilość własnej siły roboczej. Właściciele małych gospodarstw rolnych, nie dysponujący odpowiednio dużą partią produktów i odpowiednim środkiem transportu, będą korzystali z wielostopniowej formy usługi handlowej.

Wielostopniowa forma realizacji usługi handlowej polega na skupie od rolników każdej ilości produktów rolnych w specjalnych punktach skupu i dopiero po zgromadzeniu odpowiedniej wielkości partii skupionych produktów, przetransportowaniu do ostatecznego odbiorcy. Ta forma usług handlowych angażuje w znacznym stopniu transport własny rolnictwa (najczęściej są to zaprzęgi konne) oraz znaczną ilość czasu rolników. Poza tym wielostopniowa forma usługi wymaga kilkakrotnego załadunku i wyładunku produktów. Walory ekonomiczne tej formy usługi handlowej są znacznie mniejsze (z punktu widzenia ogólnospołecznego) niż formy jednostopniowej. Jednak ze względu na znaczne rozdrobnienie gospodarki rolnej w Polsce ta forma jest powszechna.

ad b) Wśród usług bezpośrednich na rzecz rolnictwa wyróżnić można usługi realizowane na terenie gospodarstw rolnych oraz realizowane poza gospodarstwami. Usługi budowlane, mechanizacji rolnictwa (szczególnie w zakresie produkcji roślinnej) wraz z chemizacją i obsługą agrotechniczną, częściowo weterynaryjne oraz naprawy urządzeń i ciężkiego sprzętu realizowane są na terenie gospodarstw rolnych. Poza terenem gospodarstw wykonuje się naprawy drobnego sprzętu, część usług weterynaryjnych, usługi młynarskie wraz z mieszalnictwem pasz oraz większość usług transportowych.

Usługi budowlane i mechanizacji rolnictwa w zależności od rozmiarów wymagają zróżnicowanego sposobu ich realizacji. Usługi o znacznych rozmiarach pozwalają na użycie zmechanizowanego sprzętu i można je realizować w formie co najmniej półprzemysłowej. Zlecenia drobne wymagają usług typu rzemieślniczego. Wyjaśnia to stopień większego zainteresowania budowlanych jednostek usługowych zleceniami dużymi (obejmującymi budowę dużych budynków gospodarskich czy urządzeń rolniczych) zlokalizowanymi na stosunkowo małym obszarze. Wysoki stopień rozdrobnienia gospodarki rolnej uzasadnia w znacznej mierze zapotrzebowanie na usługi budowlane typu rzemieślniczego. Również usługi mechanizacji rolnictwa znacznie sprawniej realizuje się w dużych gospodarstwach rolnych niż w jednostkach małych. Przy zapotrzebowaniu na określone usługi mechanizacyjne w małych gospodarstwach bardzo istotną rolę odgrywa odległość tych jednostek od ośrodka maszynowego świadczącego usługi.

Usługi produkcyjne, które przy określonym poziomie zagospodarowania regionu z natury rzeczy muszą być realizowane poza gospodarstwami rolnymi, należałoby jednak wzbogacić usługami transportowymi. Zapewnienie przez usługodawcę odbioru sprzętu i dostawy po naprawie zwiększyłoby zasięg i atrakcyjność tych usług. Rozmieszczenie bazy materialnej usług dla rolnictwa w regionie wpływa na stopień ich dostępności, co rzutuje na rozmiary zgłaszanego popytu. Łączenia niektórych bezpośrednich usług produkcyjnych oraz handlowych z usługą transportową podnosi zalety usług dla rolnictwa.

W ewidencji statystycznej wyróżnia się wśród powiązań zewnętrznych rolnictwa sprzedaż środków do produkcji rolnej oraz usługi produkcyjne dla rolnictwa. Wśród usług produkcyjnych dla rolnictwa wyodrębnia się cztery główne grupy: przemysłowe, budowlane, rolnicze i transportowe. Usługi przemysłowe koncentrują się na remontach maszyn, urządzeń oraz obsłudze technicznej sprzętu rolniczego. W zakresie usług budowlanych wlicza się przede wszystkim remonty budowlane i instalacyjne oraz budowę domów i pomieszczeń gospodarczych. Usługi rolnicze mają szeroki zakres i są ściśle związane z tokiem produkcji. Zalicza się do nich: prace polowe i ogrodnicze, sprzęt płodów rolnych i omloty, wypożyczanie maszyn i sprzętu, usługi chemizacyjne, sanitarno-weterynaryjne itp.¹¹ Usługi transportowe w rolnictwie obejmują także czynności, jak: gromadzenie, ładowanie, przewożenie lub przemieszczanie, przeładunek i wyładunek¹².

Statystyka GUS ewidencję usług dla rolnictwa podaje ostatnio w rocznikach statystycznych w ujęciu regionalnym, a obejmuje ona wartość sprzedaży (w bieżących cenach realizacji) tych usług dla całego rolnictwa oraz dla gospodarstw indywidualnych w rozbiciu na 4 podstawowe grupy. Usługi rolnicze dodatkowo są jeszcze opisane, jednak w niedostatecznym stopniu. W rocznikach statystycznych brak informacji dotyczących sprzedaży usługi typu rzemieślniczego dla rolnictwa.

Stosowany przez ewidencję statystyczną podział usług produkcyjnych dla rolnictwa w odniesieniu do wartości sprzedaży należy przyjąć w ogólnych zarysach jako obowiązujący przy agregacji dla celów wyceny zapotrzebowania na te usługi. Chodzi o to, że wyszacowaną wielkość zapotrzebowania na usługi produkcyjne rolnictwa na podstawie wielkości i struktury produkcji rolniczej w nawiązaniu do jej powiązań zewnętrznych można by zestawić ze sprzedażą tych usług. Taka analiza porównawcza dostarczyłaby organom planistycznym informacji o porządnym kierunkach rozwoju usług, jak i przestrzennego ich zróżnicowania.

Dotychczasowe zróżnicowanie, między innymi, wielkości sprzedaży usług produkcyjnych dla rolnictwa w poszczególnych regionach wynikało pośrednio z poziomu dostaw produktów rolnych do punktów skupu. Fundusz Rozwoju Rolnictwa, będąc źródłem finansowania zakupu sprzętu kółek rolniczych (a one świadczą usługi mechanizacyjne dla gospodarstw indywidualnych) związany jest z podatkiem gruntowym, który mimo zmniejszenia progresji wyższy jest w rejonach o wyższej przychodowości i bogatszych, co jest charakterystyczne dla obszarowo większych gospodarstw¹³. Preferowano również i te regiony, szczególnie w zakresie usług przemysłowych, budowlanych i transportowych, gdzie udział gospodarki

¹¹ Rocznik Statystyczny GUS 1976.

¹² J. Ferenc, *Usługi transportowe w rolnictwie*, Warszawa 1970, s. 27.

¹³ A. Kaczor, op. cit., s. 161.

uspołecznionej rolnictwa był znaczny. Preferencje te odnosiły się również do wielkości dostaw środków do produkcji rolnej. Miało to uzasadnienie, ze względu na spodziewaną wyższą produktywność ziemi w wielkoobszarowych gospodarstwach uspołecznionych. Analiza materiałów statystycznych wskazuje jednak, że tylko wartość produkcji końcowej i towarowej rolnictwa w kraju na 1 ha użytków rolnych była o kilka procent wyższa w rolnictwie uspołecznionym. Można więc założyć, że w makroregionach, gdzie udział uspołecznionego rolnictwa jest wysoki, towarowość jest wyższa od średniej krajowej całego rolnictwa.

Tabela 2

Sprzedaż usług produkcyjnych dla rolnictwa w 1975 r. (bieżące ceny realizacji)

Wyszczególnienie	Usługi				
	ogółem	przemysłowe	budowlane	rolnicze	transportowe
	(zł na 1 ha użytków rolnych)				
Rolnictwo ogółem	1771	520	433	463	355
w tym					
gospodarka indywidualna	951	194	210	422	125
udział gospodarki indywidualnej w całości sprzedaży usług	42,4	29,4	w procentach		27,9
			38,3	72,1	

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, Rocznik Statystyczny 1976, s. 286, tabl. 104 (423), s. 236 tabl. 12 (331).

Tabela 3

Globalna, końcowa i towarowa produkcja rolnicza w 1975 r.

Wyszczególnienie	Produkcja			
	globalna	kończąca	kończąca netto	towarowa
	w zł. na 1 ha użytków rolnych			
Rolnictwo ogółem	20 767	12 384	9 805	10 420
w tym:				
gospodarka indywidualna	21 026	12 165	9 629	10 009

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, Rocznik Statystyczny 1976, s. 224 tabl. 3 (322), s. 232 tabl. 6 (325).

Przedstawione materiały statystyczne na temat wartości sprzedaży usług produkcyjnych dla gospodarstw indywidualnych są informacją jednoznaczną. Zaopatrzenie w usługi produkcyjne dla gospodarstw indywidualnych jest niewystarczające. Nasze rozważania nie obejmują jednak szerszej analizy stopnia zaopatrzenia rolnictwa w usługi, a załączone materiały statystyczne służą tylko jako ilustracja czynników wpływających na wielkość zaopatrzenia w produkcyjne usługi dla rolnictwa i jego przestrzenne zróżnicowanie.

Na zakończenie naszych rozważań należałoby nieco szerzej powiedzieć o sposobie wyceny wielkości zapotrzebowania rolnictwa na usługi produkcyjne.

IV. WPROWADZENIE DO METODY WYCENY ZAPOTRZEBOWANIA NA USŁUGI PRODUKCYJNE DLA ROLNICTWA

Opis ilościowy zapotrzebowania na usługi produkcyjne dla rolnictwa i jego zróżnicowanie w poszczególnych regionach oparto na regionalnych tablicach nakładów i wyników produkcji rolnej. Nie wchodząc w szczególności aplikacji metody przepływów międzygałęziowych dla analizy i planowania usług produkcyjnych w rolnictwie przedstawiamy zapis równania bilansowego nakładów na produkcję rolną.

$$\sum_{j=1}^n X_j = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n x_{ij} + \sum_{j=1}^n \sum_{i=n+1}^m x_{ij} + \sum_{j=1}^n \sum_{i=m+1}^o g_{ij} + \\ + \sum_{j=1}^n U_j + \sum_{j=1}^n V_j + \sum_{j=1}^n M_j$$

Na wytworzenie całkowitej produkcji globalnej rolnictwa (z podziałem na grupy produkcyjne) zużywa się następujące nakłady: materiały i surowce pochodzące bezpośrednio z produkcji rolnej, materiały i surowce pochodzące z innych gałęzi produkcyjnych, wszelkiego rodzaju usługi produkcyjne, zużycie majątku trwałego (w wysokości odpisu amortyzacyjnego), siła robocza i wartość dodatkowa. Pierwszą grupę nakładów materiałowych nazywamy powiązaniami wewnętrznymi rolnictwa, zaś

¹⁴ Symbole w zapisie sformalizowanym: X_j — wartość wytworzonej produkcji globalnej rolnictwa grupy j (gdzie $j=1, \dots, n$); x_{ij} — nakłady wewnętrzne produkcji rolnictwa grupy produktów i na produkcji grupy produktów j (gdzie $i=1, \dots, n$); x_{ij} — nakłady produkcyjne materiałów grupy i pochodzących z innych gałęzi produkcyjnych na produkcję grupy j (gdzie $i=n+1, \dots, m$); g_{ij} — nakłady usług produkcyjnych grupy i na produkcję grupy j (gdzie $i=m+1, \dots, o$); U_j — zużycie majątku trwałego na produkcję grupy j (amortyzacja); V_j — nakłady pracy żywej na produkcję grupy j ; M_j — wartość produktu dodatkowego w produkcji grupy j ; X_i — wartości produkcji globalnej rolnictwa rozdysponowanej grupy produktów i (gdzie $i=1, \dots, n$); S_i — wartość skupu produktów grupy i od rolnictwa; K_i — samozaopatrzenie rodzin rolniczych w produkty grupy i ; ΔI_i — przyrost wartości stada podstawowego w grupie i ; ΔZ_i — przyrost wartości zapasów; G — wartość usług produkcyjnych dla rolnictwa (R — rolniczych, T — transportowych, B — budowlanych, P — przemysłowych); h_{lj} — współczynnik udziału usługi rolniczej kategorii l na jednostkę produkcji globalnej rolnictwa grupy j ; w_s — współczynnik wartości usługi transportowej na jednostkę wartości skupu; w_d — współczynnik wartości usługi transportowej na jednostkę dostawy produktów spoza rolnictwa; e — współczynnik usługochłonności budownictwa rolniczego; f — współczynnik chłonności na usługi przemysłowe; k' — marginalny współczynnik kapitałochłonności brutto rolnictwa.

drugą grupę nakładów materiałowych oraz wszelkie usługi produkcyjne powiązaniami zewnętrznymi rolnictwa. Do tych ostatnich należy tutaj włączyć również zużycie produkcyjnego majątku trwałego. Powiązania zewnętrzne rolnictwa będą punktem wyjścia dla wyceny zapotrzebowania na usługi.

Równanie bilansowe rozdysponowania produkcji rolnej można zapisać następująco:

$$\sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_{ij} + \sum_{i=1}^n S_i + \sum_{i=1}^n K_i + \sum_{i=1}^n \Delta J_i + \sum_{i=1}^n \Delta Z_i$$

Produkcję globalną rolnictwa (wszystkich jego grup) przeznacza się na: zaspokojenie potrzeb produkcyjnych wewnętrznych rolnictwa, na sprzedaż poza rolnictwo, na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych rodzin rolniczych (samozaopatrzenie) oraz na przyrost stanu pogłowia stada podstawowego (w produkcji zwierzęcej) i przyrost zapasów w rolnictwie.

Dla wyceny zapotrzebowania na usługi (w tym przypadku transportowe i handlowe) przyjmujemy jako punkt wyjścia rozmiary i strukturę sprzedaży produktów rolnych poza rolnictwo. Istotną rolę odgrywa tutaj sezonowość i częstotliwość sprzedaży.

Całość zapotrzebowania na usługi produkcyjne dla rolnictwa składa się z zapotrzebowania na poszczególne ich rodzaje tj. rolnicze, transportowe, budowlane i przemysłowe, co można zapisać:

$$G = G_R + G_I + G_B + G_P.$$

Całość usług rolniczych jest związana ściśle z wielkością produkcji globalnej każdej grupy produktów rolnych X_j , co zapisujemy:

$$G_R = \sum_{j=1}^n \sum_{l=1}^{\tau} h_{lj} X_j.$$

Usługi transportowe wiążą się ze sprzedażą produkcji towarowej rolnictwa oraz dostawą materiałów do produkcji rolnej z innych gałęzi. Stąd zapis:

$$G_T = \sum_{i=1}^n w_s S_i + \sum_{j=1}^n \sum_{i=n+1}^m w_d x_{ij}.$$

Usługi budowlane w części powinny przyczynić się do uzupełnienia zużytego majątku trwałego (w ramach zużycia budynków produkcyjnych) oraz zapewnić budowę nowych obiektów. Można to zapisać następująco:

$$G_B = e_1 \sum_{i=1}^n U_j + e_2 \sum_{j=1}^n k' \Delta X_j.$$

Usługi przemysłowe, obejmujące w znacznym stopniu konserwację i naprawy maszyn, wiążą się z zasobami mechanicznego sprzętu rolniczego i rozmiarami globalnej produkcji rolnej.

$$G_P = \sum_{j=1}^n f_j X_j.$$

Zapis sformalizowany, obrazuje ujęcie ilościowego zapotrzebowania na usługi produkcyjne w rolnictwie, wskazuje wstępnie na możliwości wykorzystania do tego celu regionalnych tablic nakładów i wyników dla rolnictwa. W ośrodku krakowskim i poznańskim weryfikowano już wiele adaptacji metody nakładów i wyników dla rachunków odcinkowych w regionach. Sporządzono też przykładowe tablice regionalne dla rolnictwa. Wydaje się, że aktualny poziom rozwoju rolnictwa w Polsce wymaga zapewnienia bilansowej równowagi wielokierunkowych powiązań rolnictwa w innych gałęziach produkcji i usługami w układzie regionalnym, w ramach kompleksu gospodarki żywnościowej.

Przedstawione uwagi traktuje się jako wstępne sugestie do opracowania sposobu ujęcia ilościowego usług w regionie, który sprostaby potrzebom analizy i planowania w ramach rachunków odcinkowych.

*

Usługi dla rolnictwa spełniają rolę pośrednika zarówno handlowego jak i produkcyjnego między gałęziami dostarczającymi środkami produkcji dla rolnictwa i odbierającymi produkty rolne w samym rolnictwie. Łączne omówienie całokształtu usług produkcyjnych dla rolnictwa w regionie wiąże się z powiązaniem wewnętrznymi i zewnętrznymi produkcji rolnej. Ma to określone znaczenie dla rozważań w kompleksie gospodarki żywnościowej.

SOME REMARKS ON THE SUBJECT OF AGRICULTURAL SERVICES

Summary

In this article the services for agriculture are presented on the background of the economics of food. The demand for these services in the region depends on the volume of the agriculture production and on the level of region development. It is proposed to determine the quantitative demand for the services for agriculture in the region at the same time for all kinds of services, as a result of manysided internal and external links of the food-complex. For this purpose the input-output table for the agriculture is recommended.